

К.П. Яцук

Життя та діяльність Дмитра Самойловича Штейнберга

Статтю присвячено Д.С.Штейнбергу (1874–1934) — одному з перших послідовників засновника харківської школи радіофізиків Д.А.Рожанського, співавтору і найближчому співробітнику А.О.Слуцкіна у магнетронних дослідженнях, одному із засновників УФТІ, а з 1931 року — завкафедрою магнітних вимірювань Харківського університету.

І.Д. Безгін, О.С. Мусієнко, О.М. Немкович

Історія і проблеми українського мистецтвознавства

Наведено нариси історії становлення і розвитку українського мистецтвознавства — театрознавства, музикознавства, кінознавства, характеризується їх сучасний стан.

Сучасні соціокультурні перетворення в Україні істотно впливають на існування та функціонування художньої культури, певною мірою визначаючи її місце і роль у розвитку суспільства. Ці процеси стають об'єктами досліджень мистецтвознавців та фахівців суміжних галузей знань. Саме обставинами сьогодення життя митців і творчих колективів, набутим досвідом, а також трансформацією суспільної свідомості зумовлюватимуться майбутні спостереження і узагальнення, формуватимуться нові теми, напрямки, підходи, розділи мистецтвознавства.

Нижче пропонуються нариси історії становлення і розвитку досліджень виконавського мистецтва — театру, музики і кінематографії — та формування наукових знань про мистецтво.

Театрознавство. Українська наука про театр має істотні напрацювання з історії та теорії театру, театральної критики, укоренилася в численних виданнях і публікаціях, створених відомими знавцями театального мистецтва. Аби ще раз підкреслити вагомість театрознавчого надбання України, бодай контурно означимо історичні віхи становлення наукового знання про театр і спробуємо, так би мовити, попередньо

спрогнозувати можливі шляхи і напрямки його подальшого розвитку. Витоки українського театрознавства сягають «шкільної драми» кінця XVI—XVIII ст. А перші театральні-критичні публікації за відсутності української преси з'явилися в російських виданнях Києва, Харкова та інших губернських міст в Україні у першій половині XIX століття. Історичні дослідження театру в Україні та перші наукові видання у цій галузі розпочалися «Историей театра в Харькове» Г.Ф.Квітки-Основ'яненка у 1841 році. У другій половині XIX і на початку XX ст. українська періодика Галичини і російськомовні видання Східної України відображають творчий стан відомих українських труп, «театру корифеїв».

Загальноприйнято вважати, що європейське театрознавство як самостійна наукова дисципліна сформувалося на початку XX ст. у зв'язку із загальним творчим піднесенням театального мистецтва. У цьому процесі досить помітна роль українського театрознавства. Написана, наприклад, у 90-ті роки XIX ст. і опублікована 1929 року праця І.Я.Франка «Український театр» відображала розвиток вітчизняного театру від давніх-давен

до кінця XIX століття. Критичні та історичні твори І.Я.Франка, опубліковані в останні десятиліття XIX і на початку XX століть, дають підстави вважати його основоположником українського театрознавства. Вагомим внеском в українську науку про театр стала книжка М.С.Вороного «Театр і драма» (1913). Щодо інших тем і напрямків театрознавчих розвідок, то праці, наприклад, П.К.Саксаганського, О.Л.Загарова, Г.П.Гаєвського дають уявлення про вивчення методики акторської і режисерської майстерності як проблеми формування митця.

Історію українського дореволюційного театру і театру соціалістичної доби досліджували у 20—30-ті роки XX ст. О.І.Білецький, М.С.Возняк, П.І.Рулін, Г.М.Хоткевич та ін. Тоді ж широко друкувалися мемуари діячів українського театру, активізувалася критика. Театральну ситуацію 20—30-х років відображали у своїх критичних статтях С.К.Бондарчук, П.М.Губенко (Остап Вишня), Я.А.Мамонтов, Ю.К.Смолич, В.А.Чаговець, Й.В.Шевченко та інші в журналах «Барикади театру», «Нове мистецтво», «Сільський театр», «Радянське мистецтво», «Радянський театр», «Масовий театр» тощо.

Із середини 20-х років театрознавство в Україні зазнає руйнівних ідеологічних деформацій, породжених тодішньою суспільною системою. Праці вітчизняних дослідників позначаються політичним тиском керівної верхівки, в них поступово вимальовується ідеологічна спрямованість підходів до вивчення історії української театральної культури, з'являються полярні розбіжності в трактуванні національної ідеї, художньої форми, самобутності українського мистецтва. Дуже різняться між собою історичні твори, видані у той час в радянській Україні та за її межами. Йдеться, зокрема, про надруковані 1925 року в Україні праці О.Г.Кисіля «Український театр» та «Новий український театр» і видану того ж року у Празі працю

Д.В.Антоновича «Триста років українського театру: 1619 — 1919».

Велику роль у становленні українського професіонального театру, а згодом і українського театрознавства відіграли статті, доповіді, дискусійні виступи у другій половині 20-х років Леся Курбаса, який вважав, що підходить до театральної справи треба, як до науки (Див.: Курбас Лесь. Про студіювання творів видатних вчених і митців. Про мистецтво як науку. Про всесвітню естетику. Очуднення речі. 24.01.1926 // Березіль: Із творчої спадщини. — К., 1988. — С. 77).

Поряд з історичними дослідженнями українського театру і вивченням акторської та режисерської майстерності формувалися інші розділи театрознавства, поповнюючи науку про театр розвідками античного театру (Б.В.Варнеке), театру Близького та Середнього Сходу (А.Ю.Кримський), західноєвропейського театру (Л.М.Дмитрова, яка упорядкувала ще у 1929 році «Підручну книгу з історії всесвітнього театру» за редакцією О.І.Білецького і з присвятою Л.Курбасові).

У 30-ті роки, як відомо, активізувалися сумні процеси «советизації» мистецтва, позначені знищенням носіїв національної художньої культури та фізичною розправою з багатьма талановитими її представниками.

Пізніше нові напрямки і проблематику театрознавчих досліджень визначили теоретичні праці, які своїм спрямуванням «влаштували» тодішню суспільну систему. Вони були опубліковані у збірках «Про мистецтво режисера» (1948), «Хрестоматія з теорії драми» (1948), «Про мистецтво театру» (1954). У 1954 році було створено універсальний журнал з проблем художньої культури «Мистецтво», який досить широко представляв театр і театрознавство того періоду.

Соціополітична «відлига» початку 60-х років надовго відкрила завісу «літературно-художніх заборон», обережно дозволивши з пієтетом згадати імена Леся Курбаса, Миколи Куліша та неба-

гачо інших митців. Але згодом, затиснувши «вільності» знову, держава видає політизовані праці з міжнаціональних театральних зв'язків. Протягом 60 — 70-х років театрознавство поповнилося монографіями, присвяченими творчості видатних майстрів української сцени, їх мемуарами, дослідженнями музичного театру. А в 70—80-ті роки щорічно виходить республіканський міжвідомчий науковий збірник «Театральна культура» (1966—1970 та 1980—1987 рр.), видається серія нарисів про діяльність театрів України, праці з питань соціології та організації театральної справи. На базі журналу «Мистецтво» з 1970 року було започатковано спеціальні періодичні видання, зокрема і журнал «Український театр». З'являлись публікації у періодиці.

Однак стан тодішнього українського театру, його драматургічна замкненість та соціополітична адаптація до вимог суспільного ладу 70 — 80-х років не могли в ті часи відкрито аналізуватися науковцями, як і соціокультурна драма українського театру того періоду взагалі. Ця проблематика досі чекає на поглиблене вивчення.

Державна незалежність 90-х дала театрознавцям волю й право на власну ініціативу в дослідженнях, позбавивши, щоправда, через державні економічні негаразди відповідних умов для творчості. Тому, напевне, останнє десятиліття не позначилося особливим пожвавленням та єднанням наукових сил українських театрознавців. Але, попри всі труднощі, з'явилося кілька глибоких і серйозних історико-теоретичних праць без ідеологічних нашарувань. Маються на увазі монографії Н.Чечель «Українське театральне відродження» (1993), Р.Коломійця «Франківці» (1995), І.Волицької «Театральна молодість Леся Курбаса» (1995), Н.Корнієнко «Леся Курбас: репетиція майбутнього» (1998), групи авторів, у тому числі Р.Я.Пилипчука (театральний розділ) «Українсько-польські мистецькі взаємини ХІХ століття» (1998),

В.Гайдабури «Театр, захований в архівах» (1998), а також книжка М.Резникова з проблем режисури «Від репетиції до репетиції» (1996) і монографія І.Д. Безгіна «Організаційні проблеми театру» (1993). Останніми роками побачили світ праці з проблем українського театрального мистецтва, видані в близькому зарубіжжі: Л.Сафронової «Старинный украинский театр» (1996) та К.Поповича «Украинский театр в Кишиневе» (1996).

Нерівнозначний за обсягом, напрямками і підходами внесок українських дослідників у науку про театр. Певну проблему і сьогодні становить визначення меж і суті української театрознавчої школи, в якій за різних часів та обставин так часто руйнувалося набуте і стримувалося можливе. Проте праці українських театрознавців Д.Антоновича, О.Білецького, В.Василька, М.Вороного, В.Довбищенка, Я.Мамонтова, П.Рулїна, О.Кисіля, І.Кочерги, А.Кримського, Ю.Смолича, І.Микитенка, В.Чаговця та інших, а пізніше Ю.Бобошка, Л.Білецької, І.Ваніної, І.Волошина, В.Гаккебуша, А.Горбенка, М.Дібровенка, М.Йосипенка, Й.Кисельова, Ю.Луцького, І.Піскуна, П.Тернюка та інших, а також сучасних відомих дослідників В.Айзенштадта, А.Баканурського, І.Безгіна, В.Гайдабури, А.Драка, Р.Коломійця, Н.Корнієнко, Р.Пилипчука, Ю.Станішевського, Л.Танюка та інших свідчать про вагомий внесок науковців в українське театрознавство й служать основою для подальшого розвитку розгалуженої науки про театр.

Театрознавство як самостійна наукова дисципліна вивчає естетичні, моральні, соціологічні, психологічні, організаційні та інші аспекти художньої творчості у певні періоди театральної практики. Тому список театрознавців можна було б продовжити іменами численних театральних критиків минулого і сучасності. Але, говорячи про розвиток фундаментальної науки, ще раз звернемося до її історії.

Сьогодні вкрай потрібне науково виважене кількатомне, об'єктивне і концептуально досконале видання з історії укра-

їнського театру. Його давно чекають науковці, педагоги, студенти, практики театру, широке коло читачів, бо існуючі нині праці з театральної історії різняться між собою фактографічними матеріалами, підходами й оцінками явищ, науковими й літературними якостями.

Видати за останні тридцять років історію українського театру ми так і не спромоглися, крім, щоправда, однієї, не кращої з наукового боку колективної праці «Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру» (1970), писаної з позицій і в лексиці, теж орієнтованих на ідеологію минулих років. Так само можна охарактеризувати й розділи з українського радянського театру, написані українськими театрознавцями в структурно недосконалії і дуже нерівнозначній за змістом і якістю матеріалів 6-томній «Истории советского драматического театра», виданій «Наукою» в Москві у 1960—1971 рр.

Що ж до видань зарубіжних дослідників українського театру, то слід також відзначити нерівноцінність, наприклад, серйозних досліджень української театральної культури, зроблених В.Д.Ревуцьким (монографії «Нескорені березильці», «В орбіті світового театру», а також підготовлений за його редакцією у Канаді 1989 року збірник «Лесь Курбас»), і цікавого за змістом та добре поліграфічно виданого (але не дуже вдало з наукової точки зору скомпонованого) двотомника «Наш театр», що містить не систематизовані тематичним добором, періодизацією і послідовністю спогади та статті про діяльність «нерадянського театру у різних частинах наших земель і у широкому світі від «далекого сходу» до ще дальшої Австралії» (Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто: НТШ, 1975, 1992). Існування цих джерел ще й ще переконує у необхідності створення і видання багатотомної історії українського театру з урахуванням набутого і нових знахідок.

Театрознавство загалом досить зріла наукова галузь. Проте ознаки розвитку

науки насамперед визначають поява нових розділів, вузька спеціалізація дослідників, розширення інтересів та ерудиції науковців, їх знань з інших галузей. У структурі сучасного світового театрознавства можна окремо виділити такі систематизовані репрезентативні частини: історія театру, загальна теорія театру, театральна критика з її історією і теорією, соціологія театру, теорія драми, режисура, акторське мистецтво, психологія творчості та глядачевого сприйняття, сценографія, театральна педагогіка, організація театральної справи, джерелознавство та ін.

У мистецтвознавстві склався цілісний науковий напрямок — комплексне вивчення різних аспектів художньої творчості. Визначення цього напрямку ввійшло до наукового обігу як всебічне і багатоаспектне дослідження художньої творчості із системних позицій і на основі міждисциплінарних зв'язків. Свідченням широкого розвитку цього напрямку стали праці сотень фахівців, котрі, по-різному підходячи до досліджень, вивчали проблеми художньої творчості, зачіпали численні аспекти проблеми. Йдеться, зокрема, про наукові праці двадцятиріччя, що передувало «перебудові», які були результатом діяльності багатьох дослідницьких установ і великої кількості науковців колишнього СРСР (Див.: Комплексное изучение художественного творчества в 1963—1983 гг. Библиография // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. — Л., 1986. — С. 187 — 257).

Перші симпозіуми, семінари, наукові конференції, а також помітні праці та видання з комплексного вивчення художньої творчості на рівні постановки проблеми, досліджень взаємозв'язків наукового і художнього мислення та пізнання, аналізу процесів творчості в науці та мистецтві з'явилися ще у 60-ті роки. У другій половині 60-х — першій половині 70-х років під егідою Наукової ради з історії світової культури АН СРСР вченими, в тому числі українськими, були запропо-

новані нові підходи, значно розширилися проблематика і масштаби досліджень. Дослідників особливо зацікавили проблеми творчої співпраці мистецтвознавства і природничих наук, проблеми функціонування і розвитку мистецтва під впливом науково-технічних перетворень у світі, питання теоретичного осмислення взаємозв'язків творчості та науки про загальні закономірності управління. В Україні вийшли перші книжки з управлінської проблематики театральної справи (Див., напр.: Безгін І.Д. Визначення рівня організації творчо-виробничого процесу в театрі. — К.: Наук. думка, 1972; Безгін І.Д. Об'єкт управління — театр. — К.: Мистецтво, 1976, та ін.).

Розширилися межі традиційного мистецтвознавства, яке довго й «цнотливо» оберігалось прихильниками засобів внутрішньодисциплінарних досліджень від проникнення в поле дослідника дискретних методів. Поступово ця перешкода долалася і ревнителі звичних підходів позбавлялися хвилювань з приводу експансії інновацій до усталеної впродовж десятиліть сфери.

У першій половині 80-х років у колишньому СРСР побачили світ видання, в яких полемічний пафос поступився місцем переконливим узагальненням з таких проблем, як «співвідношення художньої та наукової творчості», «техніка і мистецтво», «використання методів природничих наук у мистецтвознавстві», «кількісні виміри в дослідженні мистецтва» та ін. Але й сьогодні серед деяких науковців ще побутує ілюзорне уявлення, що аналітичні підходи інших наук можуть витіснити традиційні методи з арсеналу мистецтвознавства. Ці ілюзії живлять інше, не менш ілюзорне уявлення, що дослідження соціальних, соціофілософських, організаційних та інших начебто позахудожніх аспектів мистецтва та художнього життя мають бути якомога далі відсунуті від наукових інтересів дослідників.

У зв'язку з цим прихильники комплексного вивчення художньої творчості

та застосування методів, опрацьованих у точних науках, справедливо застерігають мистецтвознавців від надмірного захоплення кількісними методами досліджень, аби не вихолостити цим саму природу мистецтва. Тому в пошуках паритету, крім ретельного обґрунтування доцільності тих чи інших методів, у мистецтвознавчій методології важливо зберегти рівновагу між специфічними мистецтвознавчими методами і підходами, запозиченими з інших галузей наукових знань, а також між висвітленням позахудожніх та внутріхудожніх проблем, прагнучи до розкриття перш за все гуманістичного сенсу мистецтва.

Сьогодні можна назвати понад 20 розділів, що сформувалися за основними напрямками комплексних досліджень художньої творчості. Тільки за розділом загальних методологічних проблем комплексних і системних методів досліджень театральної творчості існують численні публікації (Бібліографічний огляд та вказівник джерел з цих напрямків див.: Безгін І.Д. Мистецтво і ринок. — К., 2005. — С.477 — 536).

Звернемось, для прикладу, до проблеми формування одного з нових розділів у мистецтвознавстві. Ряд наукових досліджень у нашому переліку так чи інакше у своїй внутрішній структурі щільно межує з мало ще вивченою організаційною проблематикою колективної художньої творчості, спричинюючи все більше прецедентів для формування нового розділу театрознавства.

Для формування напрямків комплексного підходу до досліджень в науці про театр характерні такі ж етапи розвитку, що й для інших галузей наукового знання, а саме: висунення ідеї нового підходу до вивчення певної галузі чи об'єкта, перші проблемні публікації, формування і обговорення основних принципів нового напрямку, утворення дослідницьких груп, які бажають і здатні його розвивати; організаційно-методичне забезпечення розвитку нового напрямку, розробка програм досліджень; координація діяль-

ності науковців та наукових колективів, систематичні публікації праць з даної проблематики, форми пропаганди цього напрямку.

Ці етапи характерні для формування будь-якого нового наукового напрямку, в тому числі й такого, що вивчає організаційні проблеми колективної художньої творчості в театрі. Пройшовши ці етапи, вказаний напрямок утворився і розвивається в Україні та за її межами (детальніше про це див., напр.: Безгин І.Д. Организационные проблемы театра. — Киев, 1993. — 424 с.; Актуальні проблеми організації театральної справи: Зб. наук. праць. — К., 1994. — 177 с.; Театральний менеджмент: Зб. навч.-метод. та наук. праць. — К., 1996. — 431 с.; Ленглі С. Театральний менеджмент і продюсерство. Американський досвід / Переклад за ред. І.Д. Безгіна. — К., 2000. — 639 с.; Безгин І.Д. Мистецтво і ринок. — К., 2005. — 543 с. та ін.).

Важливою особливістю подальшого розвитку вітчизняного театрознавства, крім утворення нових напрямків і розділів цієї наукової галузі, є врахування конкретних багатофакторних ознак суспільного розвитку, що утворилися на гребені перебудовчих процесів, нових рис культурної реальності.

Музикознавство. Сучасне українське музикознавство розкривається як сукупність взаємопов'язаних галузей, серед яких основними є науково-дослідна, педагогічна, критико-публіцистична, а також сфера популяризації знань про музику. Крім того, існують непрофесійні знання про музику, наприклад художнє слово про названий вид мистецтва. Вказані структурні ланки музикознавчої думки утворились неодноразово, виникали історично. Передумови специфічних знань про музику сягають давнини, простежуються, зокрема, в процесах усної передачі з покоління в покоління досвіду, накопиченого в процесі вокального, інструментального, вокально-інструментального виконавства. Починаючи з часу поши-

рення на вітчизняних землях християнського богослужбового культу в церковній хоровій музиці в синкретичній єдності зі співацькою практикою формувалася певна музично-теоретична система. Протягом кінця XVI—XVIII ст. в Україні з'явилися перші друковані музично-теоретичні праці педагогічного спрямування (М.Дилецький, М.Березовський, Г.Головня, С.Бишковський та ін.). Найвищим досягненням тогочасної музично-теоретичної думки стала праця «Грамматика музикійська» М.Дилецького (1677, смоленська ред.), де поєднано риси підручника і наукового трактату. Зародження музично-естетичних знань спостерігається в працях Г.Сковороди.

Розвиток з кінця XVIII ст. світських форм музичної культури, передусім концертно-театрального життя, обумовив становлення музичної критики і публіцистики. Протягом першої половини століття основний масив публікацій переважно ще не мав фахового характеру, вміщувався у періодиці найрізноманітнішого спрямування. Спеціальної музичної періодики до кінця XIX ст. на українських землях не існувало. Внаслідок щільних контактів з іншими національними культурами подібні матеріали друкувались у російських, чеських, польських, австрійських, угорських періодичних виданнях.

У другій половині XIX століття загальний процес професіоналізації української музичної культури виявився і в музикознавстві. На його теренах пізніше склалася когорта професійних музикантів, які, крім виконавської діяльності, торкалися проблем музичної культури у своїх публікаціях (В.Чечотт, І.Рачинський, М.Тутковський, Є.Риб, А.Казбиров, Р.Геніка, Г.Любомирський, І.Воробкевич, Б.Підгорецький, В.Петр, А.Вахнянин, Є.Мандичевський, Ф.Колесса, П.Сокальський, В.Сокальський). У зв'язку із зародженням мережі спеціальних музичних навчальних закладів у Східній та Західній Україні з'являються

перші музично-теоретичні посібники і підручники місцевих авторів (А.Казбрюк, О.Каневцов, О.Ільїнський, А.Маренич, П.Бажанський, І.Воробкевич, В.Матюк, К.Паньківський, І.Біликовський та ін.). Критико-публіцистичний доробок утворив масштабний масив літератури, яка здебільшого відзначається фаховими рисами, спеціалізацією, багатоплановістю щодо жанрового і тематичного наповнення. В існуючих тоді галузях української музикознавчої думки визрівали риси її нової — науково-дослідної — структурної ланки. Першою науковою дисципліною в межах української думки про музику стала музична фольклористика (М.Лисенко, П.Сокальський, Ф.Колесса, І.Франко, В.Гнатюк, С.Людкевич та ін.), кращі досягнення якої сягнули тоді світового рівня. Разом з тим з'являлася і велика кількість протонаукових розвідок дилетантського і напівдилетантського характеру. В усіх сферах тогочасної музикознавчої думки, але найбільшою мірою в фольклористичній та критико-публіцистичній сфері (передусім західноукраїнській) закладались підвалини музичного мистецтва як національно визначеної музикознавчої школи. Це простежувалося в увазі до українських музичних явищ, спробах виявлення їх національної специфічності, в україномовності публікацій.

У ХХ столітті українське музикознавство мало більші здобутки, ніж за всю попередню історію його існування. Воно розкрилося як динамічна система окремих галузей і міждисциплінарних напрямків, невід'ємна складова фундаментальної національної і світової науки. В Україні склався ряд музикознавчих шкіл, а саме пов'язаних з діяльністю Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, Національної музичної академії України ім. П.Чайковського, Львівської державної музичної академії ім. М.Лисенка, Одеської державної музичної академії ім. А.Нежданової, Харківського державного університету мистецтв ім.

І.Котляревського, окремих кафедр вищих закладів освіти, ряду видатних українських музикознавців.

Протягом першої третини ХХ ст. була сформована в своїх основах система наукових дисциплін українського музикознавства, що включала історію (М.Грінченко, Ф.Колесса, А.Хибінський, С.Людкевич, Й.Миклашевський, П.Козицький, В.Петр, О.Дзбанівський, В.Петрушевський, Я.Полфьоров та ін.), теорію музики (В.Петр, Б.Яворський, А.Альшванг, Н.Вольтер, М.Вериківський, Л.Кулаковський, В.Малішевський, М.Рославець та ін.), музичну естетику (С.Людкевич, М.Грінченко, А.Буцької, Б.Манжос, Г.Коган, Б.Нейман та ін.), окремі розвідки з музичної психології (С.Ананьїн, Г.Майфет). Закладались підвалини циклу допоміжних історичних дисциплін (джерелознавство, археографія, текстологія, палеографія, бібліографія, нотографія, біографістика, генеалогія, мемуаристика, сфера опрацювання епістолярних матеріалів).

У галузі історії музики було започатковано низку проблемно-тематичних розділів, що розвиваються до сьогодні, сформовано музично-історичну концепцію, яка спиралась передусім на провідні положення української класичної історіографії, мала точки зіткнення з фундаментальними ідеями європейського романтизму; було написано першу «Історію української музики» (М.Грінченко, 1922). У теоретичному музикознавстві вершинним явищем стала теорія ладового ритму Б.Яворського, впроваджена до наукового обігу в Україні учнями і послідовниками вченого. Вона заклала базу сучасної теорії ладу. У музичній естетиці виділяється низка праць С.Людкевича, що були на той час найвищими за науковим рівнем українськими музикознавчими працями. На теренах музичної педагогіки працювала когорта висококваліфікованих фахівців, серед яких, крім ряду названих музикознавців, були також Є.Риб, Г.Любомирський, В.Золотарьов,

Р.Глієр, С.Богатирьов, М.Солтис та ін. Вони створили ряд підручників, виховали плеяду науковців, діяльність яких визначила стан і рівень розвитку музикознавства в названій і наступній періоди.

Видання спеціальної музичної періодики, передусім журналу «Музика» (1923—1925, 1927), стало потужним поштовхом для розвитку музичної критики і публіцистики (М.Грінченко, Я.Юрмас, П.Козицький та ін.).

З кінця 20-х років ХХ ст. до 1939 р. східне і західне річища українського музикознавства були мало пов'язані між собою. У західноукраїнському музикознавстві розвивались тенденції, закладені в попередній період (С.Людкевич, А.Хибінський, Ф.Шешко, Б.Кудрик, В.Витвицький, В.Барвінський, А.Рудницький, З.Лисько, Є.Цегельський, О.Залеський, М.Колесса, Й.Хомінський та ін.). У східноукраїнському музикознавстві на межі 20–30-х років відбувся перехід від плюралістичних до уніфікованих засад у підходах до досліджень. 30–40-ві роки виявились періодом панування деструктивних тенденцій у музикознавстві. Водночас було створено ряд вагомих праць С.Богатирьова в галузі теорії музики, «Нарис історії української музики» А.Ольховського, ряд інших вартісних розробок М.Грінченка, Д.Ревуцького, В.Дяченка та ін. З'явились довідкові видання (Я.Полфьоров, О.Білокопитов), було започатковано дослідження музичної акустики (П.Барановський, Є.Юцевич, І.Белза, П.Чистякова).

Протягом повоєнного часу, особливо 50-х років, відбувалось поступове перенесення акценту з деструктивних на конструктивні тенденції в розвитку українського музикознавства, готувались якісні зміни, що відбулись у наступний період. В історичному музикознавстві 50-х років найбільш розробленою виявилась емпірична база, ґрунтовніше вивченим — національний музично-історичний процес (О.Шреєр-Ткаченко, В.Дов-

женко, А.Герман, Т. Шеффер, Л.Архимович, М.Гордійчук, К.Майбурова, Й.Миклашевський, С.Павлишин, М.Загайкевич, Й.Волинський та ін.). Теорія музики в повоєнний час розвивалась головним чином у галузі педагогіки. На її теренах працювали знані фахівці — М.Тіц, Г.Таранов, М.Скорульський, С.Орфєєв, М.Вілінський, С.Павлюченко, С. Людкевич та ін. У сфері музичної естетики порівняно з попереднім періодом розроблялись лише окремі проблемно-тематичні напрямки (М.Загайкевич, М.Крохмаль-Орябінська, І.Белза, Г.Тюменєва, А.Гозенпуд та ін.).

У музичній критиці в 50-ті роки почала обговорюватись проблематика, що підготувала певну базу музичної психології та соціології в наступний період. Протягом 30—50-х років і особливо по закінченні другої світової війни активізувався процес відтоку українських музикознавців за межі України (А.Вирста, М. Антонович, Й.Хомінський, С.Лукиjanович-Туркевич, П.Маценко, І.Соневийський, В.Витвицький, А.Ольховський, Р. Савицький, А.Рудницький, З.Лисько, О.Залеський, Є.Цегельський та ін.) в Німеччину, Велику Британію, Францію, США і Канаду, де відкривались нові українські навчальні заклади, наукові установи, видавництва, друкувались періодичні видання та музикознавчі праці.

У 60–80-ті роки в українському музикознавстві відбулись істотні кількісні та якісні зміни. Значно збагатилась кадрова панорама українського музикознавства. Ряд фахівців здобув вчені ступені кандидата (понад 100 осіб) і доктора мистецтвознавства. Праці українських музикознавців друкувались в колишніх союзних республіках, а також за рубезем, почали здійснюватись інші форми міжнародних контактів. Сукупний доробок названого періоду є кількісно більшим, ніж за всю першу половину ХХ століття. Сформувалась розвинена система наукових дисциплін, основною тенденцією в ній стала інтеграція знань про музику, що

виявилось в орієнтації на методи і принципи, спрямовані на цілісне охоплення предмету музикознавства.

Почалося активне вивчення міждисциплінарної проблематики із застосуванням методів, розроблених в інших галузях знань. Музикознавча наука доповнилась на цьому етапі музичною соціологією (І.Ляшенко), психологією (О.Костюк, А.Муха). Значно розвинулась галузь довідкової літератури, утворився цикл допоміжних історичних дисциплін, що тепер включає в себе дискографію (М.Зьола, М.Железний). Фундаментальними дослідженнями поповнилась теорія музики (Н.Горюхіна, М.Тіц, І.Котляревський, Н.Герасимова-Персидська, В.Задерацький, В.Москаленко, І.Юдкін, В.Золочевський). Було започатковано нові проблемно-тематичні напрями досліджень, зокрема старовинної (О.Шреєр-Ткаченко, Н.Герасимова-Персидська, О.Цалай-Якименко, Л.Корній, Ю.Ясіновський, В.Іванов та ін.) і новочасної музики (С.Павлишин, М.Скорик, В.Задерацький, М. Черкашина-Губаренко, О.Зінкевич та ін.), проблем музичного стилю (Н.Горюхіна, В.Задерацький та ін.). Розгорнулося широке вивчення жанрово-стильової проблематики (М.Гордійчук, Л.Архимович, О. Зінкевич, М.Черкашина-Губаренко, М. Загайкевич, Л. Пархоменко, А.Терещенко, Т.Булат, Б.Фільц, Ю.Малишев, В.Кузик, О.Литвинова, М.Боровик та ін.), процесу композиторської творчості (А.Муха), музично-теоретичних систем (І.Котляревський), музичного мислення (І.Пясковський), музичного твору в єдності його створення, виконання і сприйняття. На межі 80–90-х років ХХ ст. почалось видання першої в Україні багатотомної академічної «Історії української музики». У музикознавстві української діаспори доповнюються розділи, започатковані в попередні періоди, зокрема історія музики, медієвістика.

На сучасному етапі мають місце зміни, а також продовжують розвиватись тенденції, характерні для музикознавства

другої половини ХХ — початку ХХІ століть. Даються взнаки нові тенденції національної і світової культури сучасності, обумовлені глобалізацією і водночас етнічним відродженням, становленням інформаційного суспільства, підвищенням ролі духовності, релігійного світогляду тощо. Активізувались різні форми і розширився ареал міжнародних контактів українського музикознавства. Відновились зв'язки музикознавства України і української діаспори. Зараз у сфері музикознавства працюють представники як старшого, так і більш молодого (Л.Кияновська, О.Козаренко, Т.Гусарчук, М.Ржевська, Б.Сюта, Н.Костюк, Ол.Шевчук, В.Сумарокова, О.Кононова, Д.Болгарський, Р.Стельмашук, О.Кушнірук, І.Сікорська, О.Котляревська та ін.) поколінь. Відбулось повернення до плюралістичних засад і, звідси, концепційна переорієнтація музикознавства, спрямована на розкриття української музичної культури як складової світового музично-культурного процесу.

Масштабним розділом вітчизняного музикознавства стала музична україністика, у межах якої вийшло друком багато довідково-інформаційних видань, присвячених різноманітним явищам вітчизняної музичної культури і діяльності композиторів, співаків, інструменталістів. Доповнилося новими розділами історичне музикознавство (музична культура етносів України, надбання діаспори, масова молодіжна культура, українська музична культура в світовому контексті тощо).

Дослідження духовної музики збагатилось працями, що перебували на перетині музикознавства і богослов'я, релігієзнавства. Видано 5-й том багатотомної академічної «Історії української музики» (2004). У розгляді теоретичних питань типовим стає намічений раніше вихід в історичні, естетичні, культурологічні, філософські та інші проблеми (історія поліфонії в системі культурологічних знань, теорія музичної мови у лінгвістичному і семіотичному ракурсах, музичний твір і

його текст тощо). Одне з цільних місць належить вивченню питань музичної культурології (І.Юдкін, О.Сокол, О.Маркова, А.Лашенко та ін.). Значно розширилося дослідження філософсько-естетичної проблематики, сформувалась галузь філософії музики (І.Юдкін, Н.Герасимова-Персидська, А.Муха, В. Сумарокова, Л.Кияновська, Г. Макаренко та ін.), започатковано вивчення новітніх, зокрема комп'ютерних, технологій у музичній культурі (О.Ровенко, К.Фадєєва та ін.), питань музичного менеджменту (Л.Черкашина), кристалізується наукознавчий напрям українського музикознавства (О.Немкович). Розвиваються комплексні міждисциплінарні напрями, пов'язані з дослідженням стильової проблематики, комунікативної функції мистецтва (психологічний, соціологічний, семантичний, семіотичний аспекти). Активно вивчаються проблеми музичного виконавства, зокрема інтерпретації, збільшується масштаби наукових досліджень проблем педагогіки. Розвиток міжнародних контактів, розбудова всіх ланок української музичної культури дали новий поштовх для розвитку музичної критики, публіцистики, поширення знань про музику.

Кінознавство. Українська кінознавча думка народжувалась і робила свої перші кроки із виникненням кінематографу. На зорі свого існування, як, до речі, в усіх країнах світу, вона втілювалась в коротких рецензіях, оглядах на шпальтах часописів, що видавалися на початку минулого століття: «Сінематографія» (1908—1909, Харків), «Київська рампа» (1912—1917), «Кинематограф и сцена» (1914, Київ), «Театр и кино» (1915—1918, Одеса).

Україномовні видання, в яких висвітлюються проблеми кіно, з'являються на рубежі 20-х. Це «Аргонавти» (1918, Катеринослав), «Мистецтво» (1919—1920, Київ), «Шляхи мистецтва» (1921—1923, Харків) та інші.

Лише в період так званої «українізації», коли абрис національного кінематографу набуває виразності, починають виходити

фахові видання: журнал «Кіно» (1925—1927, Харків; орган Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), 1927—1933, Київ), газета «Кінотиждень» (1927), «Кіногазета» (1927—1928). На шпальтах цих видань друкуються автори, чия творчість стане пізніше значним внеском в українську літературу, так і в кінематограф. Це передусім М.Бажан, Ю. Яновський, Д. Бузько, Г. Епик, М. Трублаїні. З'являються виступи О. Довженка.

У 1924 році в Києві побачила світ книжка Олександра Вознесенського «Искусство экрана», яка стала першою спробою теоретично осмислити основні засади молодого мистецтва.

Друга половина 20-х років була досить плідною щодо появи видань, присвячених кардинальним проблемам кіномистецтва, творчості митців, зокрема О. Довженка. Тут треба назвати книжки Л. Скрипника «Нариси з теорії мистецтва кіна» (К., 1928), О.Полторацького «Етюди до теорії кіна» (К., 1930), збірники «Одинадцятий» (К., 1928), «Звенигора» (К., 1929), М.Бажана «Довженко» (К., 1929), М.Лядова «Сценарії: основа кінодраматургії та техніка сценарію» (К., 1930), Я.Савченка «Народження українського кіно» (К., 1930).

Тридцять роки, позначені посиленням репресій, переслідуванням української інтелігенції, призводять до тяжких втрат на кінознавчій ниві. Часописи наповнюються матеріалами, які викривають «ворогів народу», для серйозного мистецтвознавчого аналізу залишається все менше місця. Журнал «Кіно» змінює назву, виходить з перервами, а в 1938 році припиняє своє існування. Проте на шпальтах преси виступають О.Довженко, І.Кавалерідзе, інші провідні українські кіномитці.

Продовжують свої кінознавчі розвідки відомі письменники М. Бажан, Ю. Литовський, О. Корнійчук. Особливий інтерес становлять статті Довженка, де він аналізує власні фільми, а також виступи І. Кавалерідзе та І. Савченка. Найбільш помітні розробки, присвячені аналізу

кінопроцесу та кінодраматургії, належали перу Г. Затворницького, М. Лядова, Я. Савченка, Г. Авінаріуса, В. Юнаківського. Тоді ж виходить часопис «Радянське кіно». Саме на його сторінках розгортається жорстка і несправедлива критика фільму І. Кавалерідзе «Прометей», краших стрічок О. Довженка (стаття І. Юрченка «За соціалістичну народність кіномистецтва», «Радянське кіно», 1936 р., № 6).

Під час Великої Вітчизняної війни кінодумка набуває гострого публіцистичного характеру. Тут особливе місце посідають патріотичні, пристрасні статті О. Довженка, який, проте, не втрачає з поля зору і суто мистецьку проблематику.

У повоєнні роки — період «малокартиння» — скорочується кількість фільмів, які знімаються в Україні, що негативно вплинуло на подальший розвиток кінодумки, і лише на початку 60-х років — у часи «відлиги» — з'являються ґрунтовні кінознавчі дослідження, зокрема нариси «Українське радянське кіномистецтво». Над цим виданням працювали такі відомі кінознавці, як І. Корнієнко, Г. Жуков, А. Жукова, А. Роміцин. Було організовано відділ кінознавства (який працює і зараз) в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського (ІМФЕ) АН УРСР, який у 1962—1972 рр. очолював А. Роміцин (тепер Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України).

На шпальтах преси велися гострі дискусії, присвячені специфіці кіно, його взаєминам з іншими видами мистецтва, зокрема з театром (В. Кузнецов, М. Макаренко, І. Чабаненко та інші).

60-ті роки позначені певним розквітом кіномистецтва в Україні, а також глибокими і всебічними кінознавчими розвідками. До таких відомих імен, як І. Корнієнко («Кіно і роки», 1964; «На орбітах кіномистецтва», 1965), Г. Жуков («З минулого кіно на Україні», 1959; розділ до «Истории советского кино»,

1969), приєднуються тоді кінознавці — працівники відділу кінознавства Інституту ім. М. Рильського Н. Капельгородська («Сучасний дитячий фільм», 1965; «Світло і тіні», 1968), С. Зінич («Кінокомедія: Конфлікт. Характер. Жанри», 1968).

Активізували дослідження і виступали у пресі зі своїми розвідками І. Дзюба, Л. Череватенко, осмислюючи феномен українського поетичного кіно. Починає видаватися часопис «Новини кіноекрана» (1961), організовується кінофакультет (1961), кафедра кінознавства, яку очолив І. С. Корнієнко (доктор мистецтвознавства з 1968 р., ректор Київського інституту театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого, тепер Національного університету театру, кіно і телебачення).

Попри ідеологічний тиск керівних органів держави у другій половині 60-х — 70-ті роки, невизнання поетичної школи українського кіно, кінознавча наука розвивається, поповнюючись новими іменами. Це перш за все співробітники відділу кінознавства ІМФЕ, який з 1972 по 1976 рр. очолював доктор філологічних наук Б. Буряк, В. Авксентьєва («Романтизм в українському кіномистецтві», 1976; «Режисер у кіно», 1979), Ю. Косач («Український телевізійний фільм», 1976), В. Слободян («Актор і кіно», 1975), М. Слободян («Сучасний український документальний фільм», 1972), Н. Капельгородська («Боротьба ідей в сучасному кіномистецтві», 1974), О. Шупик («Становлення українського радянського кінознавства», 1977). Відділ кінознавства працював тоді над виданням «Історії українського радянського кіно». Цю роботу очолювали доктори наук І. Корнієнко, Б. Буряк і С. Безклубенко. Останній є також автором книжок «Суспільна природа мистецтва» (1972), «Телевізійне кіно» (1975) та ін.

Свій внесок у дослідження історії та теорії кіно робить у той час і кафедра кінознавства Київського інституту теат-

рального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого. Виходять друком праці І. Корнієнка «Півстоліття українського радянського кіно» (1970), «Мистецтво кіно» (1974), «Кино советской Украины» (1975) та праці викладачів кафедри Ю. Левіна «О художественном единстве фильма» (1977), О. Мусієнко «Образ захисника Вітчизни на екрані» (1975).

У 80-х роках діапазон кінознавчих досліджень розширюється. Виходять друком два томи «Історії українського радянського кіно» (1986—1987). Широко виступають у пресі С. Тримбач, О. Рутковський, Л. Череватенко, Р. Корогодський. Видають свої книжки С. Зінич «Характер. Тип. Екран» (1982), Н. Капельгородська «Сучасний пригодницький фільм» (1983), І. Карева «Людина науки на екрані» (1986), В. Слободян «Кіноактор і сучасність» (1987), М. Слободян «Сучасна українська радянська кінопубліцистика» (1981), О. Мусієнко «У лабіринті ілюзій» (1987), О. Шупік «Мистецтво мультиплікації» (1983).

Коло кінознавців розширюється, з'являються нові імена. Виходять праці Л. Лемешевої «Профессия: Актер» (1987), З. Фурманової «Шаги за горизонт» (1986), Л. Брюховецької «Поетична хвиля українського кіно» (1989), В. Горпенка «Пластика фільму» (1984) та ін.

Попри кризові явища у вітчизняному кіномистецтві, кінодумка з часів встановлення незалежності України набуває відчутної активності. Починає видаватися часопис «Кіно-коло» (1996, головний редактор В. Войтенко). Важливі проблеми кіномистецтва порушуються на шпальтах професіонального журналу «Кіно.Театр» (1995, головний редактор Л. Брюховецька). Перу Брюховецької належать також книжки «Л.Осика» (1999), «Приховані фільми. Українське кіно 90-х років» (2003). У наукових збірниках кафедри кінознавства Київського інституту театального мистецтва ім. І.К.Карпенка-Карого «Зміна парадигми» (1995, 1996), «Мистецтво екрана» (2001) широко друку-

ються статті членів кафедри. Свій погляд на творчість О. Довженка пропонують Р. Корогодський у книжці «Довженко в полоні» (2000) та В. Кудін у книжці «Сашко» (2004). Проблеми режисури порушено в праці Ю. Ілленка «Парадигма кіно» (1999). Книжку В. Слободян та О. Мусієнко «Світло далеких зірок» присвячено акторському мистецтву. Перу О. Мусієнко належить дослідження «Новаторські течії у французькому кінематографі» (2005). Вийшли книжки С. Безклубенка «Кіномистецтво та політика» (1995), «Українське кіно: начерк історії» (2001).

Грунтовні теоретичні проблеми кіномистецтва порушуються у працях В. Скуратівського «Екранні мистецтва у соціокультурних процесах 20-го століття. Генеза. Структура. Функція» (1996), В. Горпенка «Архітектоніка фільму: режисерські засоби і способи формування екранного видовища» (2000), Г. Чміль «Екранна культура: плюральність проявів» (2003). Значний обсяг матеріалу присвячено кінематографічній проблематиці в книзі О. Оніщенко «Художня творчість у контексті гуманітарного знання» (2001). Всі згадані книжки стали основою докторських дисертацій з історії та теорії культури, кінознавства і філософії, які були успішно захищені.

На шпальтах наукових збірників і періодичних видань систематично виступають кінознавці І. Зубавіна, Р. Алфьорова, Т. Ковтун, Р. Росляк, Н. Мусієнко, В. Міславський. Книга останнього «Кіно в Україні (1896—1921)» (2005) мала широкий науковий резонанс. Серед молодих науковців слід відзначити О. Брюховецьку, О. Безручка, І. Победоносцеву, В. Шматко, О. Радинського та інших.

Трибуною для кінознавців найчастіше стають, окрім згаданих часописів, наукові збірники Академії мистецтв України «Мистецькі обрії» та «Мистецтвознавство України».

Важливо зазначити, що в науковий обіг потрапили праці зарубіжних кінознавців, таких як М. Царинник, Б. Берест. Особ-

ливу цінність має ґрунтовне дослідження «Історія українського кінематографа» (2005), що належить перу Л. Госейка, яке побачило світ спершу французькою, а згодом — українською мовою.

Відновлення кінопроцесу в Україні дасть новий стимул для подальшої активізації кінознавчої думки.

* * *

Запропоновані читачеві короткі нариси з проблем становлення і розвитку

українського мистецтвознавства мають більш ознайомлювальний, ніж дослідницький характер, і подані тут як свідчення плідної діяльності українських мистецтвознавців, які зараз помітно активізували свою діяльність у фундаментальних дослідженнях історії та теорії художньої культури. Саме на цей аспект спрямовують увагу численні дослідники, шукаючи нові шляхи, підходи і засоби мистецтвознавчих розвідок.

Одержано 16.11.2006

И.Д. Безгин, О.С. Мусиенко, Е.Н. Немкович

История и проблемы украинского искусствоведения

Приведены очерки истории становления и развития украинского искусствоведения – театроведения, музыкаловедения, киноведения, характеризуется их современное состояние.

О.Л. Рубцова

Ботанічні, акліматизаційні сади та дендропарки України — осередки інтродукції представників роду *Rosa L.*

На основі широкої джерельної бази та власних багаторічних досліджень здійснено аналіз діяльності ботанічних, акліматизаційних садів та дендропарків України з інтродукції та створення генофонду троянд.

Інтродукція троянд, яка має досить давню історію [1], протягом багатьох століть відбувалась стихійно. Тільки коли почали створюватись спеціальні заклади — ботанічні сади, інтродукційна робота набула організованого характеру.

Із самого початку організації ботанічних садів в Україні в них здійснювалась інтродукція троянд. За цей період накопичено значний об'єм інформації щодо результатів інтродукції представників роду *Rosa L.* в різних регіонах України. Однак ці дані не узагальнено та не проаналізовано. Тому в задачу наших досліджень входило простежити діяльність ботанічних, акліматизаційних садів та дендропарків України з інтродукції

троянд і створення колекційних фондів, узагальнити і проаналізувати результати цієї роботи.

Ботанічні сади на Україні почали створюватись на початку XIX ст., і вже в перші роки своєї роботи вони розгорнули широку та інтенсивну інтродукційну діяльність.

У 1804 р. одночасно з Харківським університетом був закладений ботанічний сад. Це найстаріший ботанічний сад України. З перших років існування саду там велась робота з інтродукції троянд. Перший попечитель Харківської учбової округи граф Северин Осипович Потоцький сприяв влаштуванню ботанічного саду. За його пропозицією